

Chantal Jaquet

Sınıf-ötesi Bireyler
ya da
Yeniden-üretmezlik

Türkçesi: Aziz Ufuk Kılıç

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Ayrım içinde ayırım	9
---------------------------	---

Birinci Bölüm

Yeniden-üretmezliğin nedenleri	25
İhtiras, yeniden-üretmezliğin efendisi mi?	26
Modeller ve öykünmecilik.....	31
Aileden gelen model	34
Okuldan gelen model	40
Yeniden-üretmezliğin sosyo-ekonomik koşulları	45
Duygular ve karşılaşmalar	52
Çevrenin yeri ve rolü.....	61
Ingenium ya da bünye.....	74

İkinci Bölüm

Sınıf-ötesi bireylerin bünyesi.....	81
I) Kimliksizleşme.....	83
Kişisel ben'in yapıbozumu.....	85
Toplumsal ben'in yapıbozumu.....	90
Passing olarak bünye.....	92
Uyum ve uyumsuzluk arasında sınıf-geçiş i	96
II) Aradalık	104
Mesafe ethos'u.....	106
Fluctuatio animi: gerilim içinde bir bünye	117
Başkası üzerinden kendi olmak.....	136

SONUÇ

Habitus'a karşı bünye	161
-----------------------------	-----

Bibliyografya	171
---------------------	-----

GİRİŞ

Ayrım içinde ayırım¹

Bourdieu ve Passeron, *Vârisler, Öğrenciler ve Kültür*'de* ve *Yeniden Üretim*'de** toplumsal hiyerarşi ve tahakkümün eğitim kurumları aracılığıyla nasıl süreklilik kazandığını inceler. Devlet okullarının öz-gürleştirici erdemlerine inanan idealistlerin durgun suyuna adeta bir kaldırım taşı gibi fırlatılan şu sav şimdilerde yaygın olarak tanınmakta ve kabul görmektedir: Eğitim sistemi, bir yandan hâkim sınıfların çocuklarının en iyi diplomaları edinerek kültürel sermayeleri sayesinde toplumdaki en iyi mevkilerin sahibi olmasını sağlamak, diğer yandan tanrı vergisi yetenek ideolojisine göndermede bulunarak bireylerin okuldaki başarılarına göre sınıflandırılmasını [*classement scolaire*] ve başarı ya da başarısızlıklarını meşrulaştırmak suretiyle kurulu düzeni yeniden-üretir.

Ne var ki yeniden-üretim, daha genel bir biçimde, bir aile mirasının ve bir toplumsal mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasına dayanır ve okul yeniden-üretim çarklarından yalnızca biridir. Bu miras “sahip olmak – bilmek – muktedir olmak” üçlemesinden ibaret değildir. Nitekim Bourdieu yeniden-üretim kuramını dört tür sermaye aktarımına dayandırır: ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel sermaye.

1 Bu kitabın kaynağı 2010-2011'de Sorbonne'da verdiğim seminerdir. Onu yazma gücünü bana veren öğrencilerime müteşekkirim.

* Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, *Vârisler, Öğrenciler ve Kültür*, çev. Levent Ünsaldı, Aslı Sümer, Heretik Yayıncılık, 2014. (y.h.n.)

** Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, *Yeniden Üretim*, çev. Levent Ünsaldı, Alı Sümer, Özlem Akkaya, Heretik Yayıncılık, 2015. (y.h.n.)

Toplumsal avantajlar edinmek için elzem olan zenginlik, teorik ya da pratik bilgi ve ilişkiler ağını bireye sağlayan ekonomik, kültürel ve sosyal kaynakların yanına eklenmesi gereken bir sermaye daha vardır ki o da güç ilişkilerini anlam ilişkilerine dönüştüren ve hükmedenlerin konumunun başkalarınca meşru kabul edilmesine ve hükmedilenlerin kendi konumlarını içselleştirmesine yol açarak simgesel etkiler üreten her türden (ekonomik, kültürel, toplumsal...) sermaye formudur.

Yeniden-üretim yalnızca onu destekleyen ve sürekli kılan kurum ve usullere değil, bireylerin toplumsal sınıfıyla ve içinde yaşadığı koşullarla ilişkili olan bir belletme ve koşullandırma çalışmasıyla oluşturulan birtakım habitus'lara da yaslanır. Böylelikle şu görülür: Temsiller ve pratikler üreten edinilmiş ve sürdürülebilir yatkınlıkların [*dispositions*] özümsemiş sistemi olarak tezahür eden habitus yeniden-üretim siniridir. Merkezi nitelikteki bu kavram ilk olarak 1972 yılında *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak*'ta* tanımlanmış, daha sonra aralıksız olarak yeniden işlenmiş ve tamamlanmıştır.

1980 tarihli *Le Sens pratique*'te [Pratik duyu] Bourdieu bireylerin topluma katılımın sonucu olarak birtakım davranış ve düşünüş kurallarını özümseyerek [*incorporation*] varoluş koşullarına uyum sağladıkları üzerinde durur; birey onlara bile isteye uymasa ya da zorunlu olarak onların bilincinde olmasa da gelecekteki davranışını bu kurallar yönetecektir:

Belli varoluş koşulları içerisindeki bir sınıfla ilişkili koşullanmalar birtakım habitus'lar üretir; bunlar sürdürülebilir ve uyarlanabilir [*transposable*] yatkınlıklardan oluşan sistemlerdir; yapılandırılmış yapılar ama yapılandıran yapılar gibi, yani belli pratikler ve temsiller doğuran birer ilke olarak işlemeye yatkındırlar; bu temsiller ve pratikler amaçların bilinçli olarak farkında olunduğunu ve onlara ulaşmak için gereken işlemlere hâkim olunduğunu varsaymaksızın nesnel olarak amaçlarıyla uyumlu, hiçbir şekilde kurallara riayet etmenin ürünü olmaksızın nesnel olarak "kurallı" ve düzenli pratikler ve temsillerdir; ve tüm bu özellikler dolayısıyla, bir orkestra şefinin örgütleyici eyleminin ürünü olmaksızın kolektif olarak işbirliği içinde gerçekleştirilen pratikler ve temsillerdir.²

* Pierre Bourdieu, *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019. (y.h.n.)

2 Pierre Bourdieu, *Le sens pratique*, Paris, Minuit, s. 88-89.

Habitus toplumsal âlemin ve yaşanmış deneyimlerin yansıması, davranışların ana kalıbıdır; bireysel eylem stratejilerini yönetecek ve esas olarak sınıf ayırımına dayanan bir yaşam tarzını tanımlayacaktır. Demek ki insan işçi ya da patron olarak doğmaz, ama işçi babanın oğlu işçi, patron babanın oğlu patron olur. Ya da *aşağı yukarı...*

Nitekim, Bourdieu ve Passeron tarafından mekanizması sıkı bir incelemeye tabi tutulan bu amansız yeniden-üretim mantığı istisnai vakaları gölgede bırakır. Ve yeniden-üretim en önemli kuramcısının bizzat kendisinin pratikte bu kuramın istisnası olması –zira kökenindeki toplumsal sınıftan kopmuştur (ya da koparılmıştır)– azımsanacak bir çelişki olmasa gerek! Önce postacı, sonra postane yöneticisi bir babayla köylü bir annenin çocuğu olarak doğan Bourdieu'nün tamamladığı toplumsal güzergâh kökenindeki çevrenin ona hazırladığı güzergâh olmaktan çok uzaktır. Öyleyse onun gibi bireylerin kendi toplumsal sınıflarının davranışlarını zorunlu olarak yeniden-üretmeyip bir sınıftan diğerine geçmeleri nasıl açıklanacaktır? Bu anomaliler yeniden-üretim kuramındaki kör noktalar olarak kalmakta, bunların nasıl izah edileceği sorusu ortaya çıkmaktadır.

Önümüzde çarpıcı bir gerçek var: *Bir Otoanaliz İçin Taslak*'ta Bourdieu ailesinden aldığı modeli yeniden-üretmemesinin sebepleri hakkında kendini sorgulamamıştır. O bize öyküsünün entelektüel yanını, yani École Normale Supérieure'e kabul edilip *aggrégation*'dan* geçtikten sonra neden felsefeden ziyade sosyolojiye yönelmiş olduğunu anlamamız için gerekli anahtarları verir, ama okuldaki başarısını ve toplumsal yükselişini açıklayan önceki nedenler üzerine hiç eğilmez. Kendi geçmişi üzerine düşünmeye başlarken ilk olarak Paris'in 1950'li yıllardaki entelektüel ortamını incelemeye tabi tutar ve daha sonra üniversite âleminde alacağı yolu açıklayacak olanlardan başka biyografik unsurlara değinmez.³ İçine doğduğu toplumsal çevreden ancak kitabın sonunda söz eder, o da bir entelektüel olarak pratiğinin şekillenmesine etki eden kökensel konumuyla ilintili kimi yatkınlık-

* Kadrolu öğretmenliğe kabul sınavı. (ç.n.)

3 Pierre Bourdieu, *Esquisse pour une auto-analyse*, Paris, Raisons d'agir, 2004, s 15. [Türkçesi: *Bir Otoanaliz İçin Taslak*, çev. Murat Erşen, Bağlam Yayınları, 2012]

larının nasıl oluşmuş olduğunu açıklamak için. Çocukluğundan ve kaçaklık⁴ deneyiminden üstü örtülü biçimde söz ederek birkaç açıklama kısıntısı bahsetse de, ilkokulu beraber okuduğu küçük köylülerin, zanaat ve ticaret erbaplarının oğullarına –kendi ifadesiyle– neredeyse her şeyiyle benzemesine rağmen okulda başarı elde ederek arkadaşlarının farklı bir toplumsal güzergâha girmiş olmasının nedenini hiçbir yerde doğrudan doğruya sorgulamaz. Bourdieu'nün kendisi *ayrım içindeki ayrımı düşünmenin gerekliliğini* gözümüze sokan bir kanıttır. O halde soru şudur: Ortada devrim ya da reform yönünde derinlikli bir kolektif hareket yokken toplumsal yeniden-üretmezlik [*non-reproduction sociale*] nasıl açıklanacak, görünürde tekerrürden ibaret olan bir tarihte istisnaların tekilliği nasıl kavramlaştırılacaktır?

Bourdieu'nün bu soruyu kuramını tehlikeye sokacağı için kasten karanlıkta bıraktığını düşünecek içi kararmış birileri olacaktır. Ama bunun hiçbir gerçekliği yoktur, zira istisna hallerinin varlığını o bizzat göz önüne almıştır. Bourdieu özgür iradeyi ve ardındaki yanılısamlar alayını reddetse bile yeniden-üretim kaçınılmaz bir yazgı ya da değişmez bir yasa olduğunu düşünmemiştir. Her ne kadar tam olarak anlaşılabilir olmasa da, dinginciliği [*quiétisme*] ya da teslimiyeti teşvik etmeye değil, toplumsal gereklilikleri [*détérminismes*] anlayarak onlardan özgürleşmeyi sağlayacak araçlar sunmaya niyet etmiştir. İki yazar *Vârisler*'de toplumsal etmenler olarak sınıfsal farklılaşmanın etkisinin mekanik bir gereklilik biçimine sahip olmadığını özenle belirterek toplumsal yeniden-üretim kuralını doğrulayan iki tür istisnayı göz önüne almıştır.

İlk olarak, bir kültürel mirasın kendiliğinden ve değişmez biçimde ondan yararlananların lehine işlediğini sanmak yanılısama olacaktır.⁵ Gerçekte bir mirasla taban tabana zıt iki şey yapılabilir: verimlilikle işletmek ya da savurganlıkla tüketmek.⁶ Devraldıkları kültürel mirası korumakla kalmayıp onu süsleyebilen vârisler böylelikle akılcı bir kullanım gerçekleştirmiş olurlar ki, zar zor sağlanmış bir yeni-

4 Age. s. 109.

5 Pierre Bourdieu ve Jean Claude Passeron, *Les Héritiers*, s. 41.

6 Age. 27 ve 41.

den-üretimden ayrılan bu kolaylık ve zarafet hakiki bir yaratıcılığın ifadesidir. Savurgan kullanıma örnek olarak, heveskâr sanat öğrencilerinin ya da sosyete mirasçilerininin tavır gösterilebilir ki, daima vârislerin mahvıyla sonuçlanır.

İkincisi, Bourdieu ve Passeron dezavantajlı çevrelerden gelen kimi çocukların okuldaki seçim ve ayıklanmadan sıyrılabildiğine dikkat çeker, bunu eğitim sisteminin ve daha elverişli bir aile ortamının gereklerine daha çok uyum sağlayabilmelerine bağlarlar. Konuyu derinleştirmeseler de “bu istisnai yazgıları belirleyen nedenleri ya da sebepleri daha incelikli biçimde araştırma”⁷ gerekliliğinin altını çizerek bu yönde yapılacak araştırmalar için çağrıda bulunurlar.

İşte bu nedenle, tam da yeniden-üretim kuramının kendi mantığı gereği, karşı örnekler üzerine eğilerek statü ve kapsamlarını daha iyi anlamak bir zorunluluktur. Nitekim yeniden-üretmezlik [*non-reproduction*] fikri ihtiyatla ele alınmalıdır ve daha yakından incelenmeyi hak etmektedir, zira olumsuzluk takısının değeri ve kapsamı *a priori* belirlenemez. Mantıken olumsuzluk karşıtlık da ifade edebilir, çelişki de ifade edebilir. Çelişki tipindeki bir aykırılık örneğinde yeniden-üretim ile yeniden-üretmezlik birlikte var olamazlar, dolayısıyla biri doğruysa diğeri zorunlu olarak yanlıştır. Karşıtlık tipinde bir aykırılıktaysa iki sav birbiriyle bağdaşabilir ve eşit ölçüde doğru olabilir. Sonuç olarak mesele şunu bilmektir: İstisna kuralı sakatlar mı, yoksa pekiştirir mi? Görülüyor ki bu sorunun ardındaki asıl mesele insan gücünün doğasıyla ve özgürlük alanının nereye kadar uzandığıyla ilgilidir. Yeniden-üretmezlik, toplumsal bir altüst oluş ya da bir devrim meydana gelmeksizin, kurulu bir düzenin bağrında yeni bir varoluşun icat edilmesi olanağını oyuna katar.

7 Age. s. 22. Bu konuya birinci bölümde geri döneceğiz.